

СОЦИОПОЛИТИЧНИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИЗАЙН УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЗМІН

Соціополітичний інституціональний дизайн передбачає певну конфігурацію параметрів суспільства. Це стосується не лише формальних принципів організації, а й характеру відносин між основними суб'єктами політичної взаємодії, певних правил гри та норм, ціннісних орієнтацій. Для набуття конкурентоспроможності українській політичній системі та суспільству в цілому необхідно конструювання нового параметрального змісту. Для цього слід особливо виділити становлення таких параметрів, як відповідальність політичної влади, її ефективність та визначеність інститутів соціополітичної сфери.

Ключові слова: інститути, інституціоналізація, стабільність/нестабільність, визначеність.

Авксентьева Т.Г.

СОЦИОПОЛИТИЧЕСКИЙ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ДИЗАЙН УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЙ

Социополитический институциональный дизайн предусматривает определенную конфигурацию параметров общества. Это касается не только формальных принципов организации, но и характера отношений между основными субъектами политического взаимодействия, определенных правил игры и норм, ценностных ориентаций. Для приобретения конкурентоспособности украинской политической системе и обществу в целом необходимо конструирование нового параметрального содержания. Для этого следует особенно выделить становление таких параметров, как ответственность политической власти, ее эффективность и определенность институтов социополитической сферы.

Ключевые слова: институты, институционализация, стабильность/нестабильность, определенность.

Avksent'eva T.

SOCIO-POLITICAL INSTITUTIONAL DESIGN OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONDITIONS OF CHANGES

A socio-political institutional design foresees certain configuration of parameters of society. It touches not only formal principles of organization but also character of relations between the basic subjects of political co-operation, rules of game and norms, valued orientations. Ukrainian political system and society as a whole need constructing of a new maintenance of parameters for acquisition of competitiveness. Among factors of steady development it is necessary to mark becoming of such indexes as responsibility of political power, its efficiency and definiteness of institutes of socio-political sphere.

Key words: institutes, institutionalization, stability/instability, definiteness.

Для українського суспільства напередодні двадцятої річниці незалежності із особливим звучанням постає проблема осмислення шляху, що пройдений, його під час драматичних перипетій, концептуальних засад (якщо такі можна визначити), та кінець-кінцем реальних надбань. Зрозуміло, що на межі 1980-1990-х років був змінений вектор стратегії стабільності українського соціуму: від тотального до ліберального. І це, мабуть, ні в кого не викликає заперечень. Однак нездійсненні надії стосовно швидких та плідних дарунків демократії здебільшого властиві вітчизняним дослідникам, політикам і навіть суспільству на початку 1990-х років уже в основному залишилися позаду. Прийшло усвідомлення складності та поступовості трансформацій у напрямку покращання соціальної комфортності життя людини у нашій країні. Ідея про поліваріантність переходу від тоталітаризму/авторитаризму до демократії все більше оволодіває думками політичних теоретиків. Системні трансформації і донині визначають якість соціополітичних процесів в Україні. Йдеться саме про завершення трансформацій – досягнення політичною системою сталого типу функціонування, якості, яка може бути стабільною. Це ключове завдання розкривається вже у понятті „трансформація політичної системи”, яка є залежною від ендогенних та екзогенних чинників перетворення однієї системи в іншу. Звісно, що під час цього перетворення може змінитися вектор перетворень, а кінцевий результат не є стовідсоткового прогнозованим.

Отже, дослідницький інтерес, на нашу думку, важливо спрямувати саме на виявлення реального стану процесів трансформацій у соціополітичній сфері українського суспільства. Метою цього аналізу є з'ясування параметрів інституціоналізації, які вже набули чинності у сучасному українському суспільстві, окреслення характеристик інституціоналізації, що формуються, та з'ясування можливих цілеспрямованих впливів з боку основних суб'єктів політичної дії на прискорення набуття сталої демократичної якості як політичною системою, режимом, так і соціумом у цілому. Стратегічними напрямками, на нашу думку, у питанні успіху стабілізації соціополітичного життя в Україні є подолання кризи консенсусних засад існування нашого суспільства, формувань політико-інституційних норм, цінностей злагоди та загальнонаціонального порозуміння відносно основних параметрів та цілей розвитку. Це по-перше. По-друге, важливим аспектом цієї проблеми є становлення сталого типу взаємодії влади та суспільства, заснованого на гуманістичному сприйнятті людини.

Розгляд цієї теми, що має значне світоглядне значення у науковій літературі, має давні коріння. Витоки її сягають становлення філософського світоусвідомлення близько середини 1 тисячоліття до н.е. Засновниками концептуальних засад розгляду та методологічних підходів до проблеми параметрів сталості соціополітичного життя та його дизайну (висловлюючись із використанням сучасного понятійного апарату) були у західноєвропейській традиції Платон та Аристотель, ще раніше Сократ у своїх міркуваннях чітко окреслив таку позицію: шлях до знань веде до формування добродісної людини й відповідно до справедливої держави; знання того, що є добрим, це слідування доброму, а воно (останнє) веде людину до щастя. Отже, людина, ключові цінності розуміння її життя та справедливий суспільний устрій є взаємопов'язані категорії. Сьогодні цю актуальну тему піднімають у своїх розробках багато відомих науковців як закордонних, так і вітчизняних: Д. Норт, Г. Алмонд, Дж. Пауелл, К. Стром, Г.Хейл, Д. Москвін, А. Пшеворский, В. Полохало, О. Фісун, М. Шаповаленко, О. Швирков, С. Пасхавер та ін.

Початком трансформації політичної системи є проголошення часткою еліти або владою в цілому необхідності структурних змін у різних сферах суспільного життя. Під це завдання формується новий інституціональний каркас (базис). На першому етапі обов'язкове закріплення основних позицій нової інституціональної моделі шляхом легітимізуючих засобів (референдум, вибори, прийняття нової конституції, інші засоби впливу на формування суспільних ціннісних настанов та уподобань) на рівні суспільної свідомості. Намагання формування позитивного образу можливого результату

перетворень є також важливою складовою у соціополітичному дизайні нових обрисів суспільства.

Ми, мабуть, повинні визначитись стосовно того, що розуміємо під категорією „політичний інститут” та відповідно „інституціоналізація”, „соціополітичний дизайн суспільства”. Під інститутом традиційно розуміють організаційну форму об’єднання людей до особливої асоціації. Однак інститут – це модель системи відносин та спілкування людей, що спирається на спільні цінності, раціональні „норми”. Таким чином, у понятті „інститут” поєднуються одночасно й організація й правила, за якими ця організація функціонує. Ми продовжуємо лінію, яка йде від Аристотеля, Монтеस्क’є через сучасні нароби Е. Хейвуда, С. Хантингтона, Дж. Бьюкенена, Д. Норта, Р. Коуза, Д. Москвіна, О. Фісуна. У метафоричній формі це визначено у відомому вислові про принципову різницю між футбольною командою та правилами гри у футбол – є організаційні форми, а є і правила гри. Для суспільства, що трансформується, вкрай важливими є процес інституціоналізації, завдяки якому правила, норми, процедури набувають сталості та сприймаються всіма суб’єктами політичної взаємодії як єдино припустимі. Соціополітичний дизайн суспільства саме і передбачає певну конфігурацію основних параметрів суспільства, що стосуються не лише формальних принципів організації, а й характеру відносин між основними суб’єктами політичної взаємодії, певних правил гри, норм, ціннісних орієнтацій, що дають реальні обриси життя суспільства.

Набуття сталості у процесі інституціоналізації відповідає динамічному типу стабільності політичної системи. За умов цього типу інститути, що утворилися, не лише самі можуть ефективно адаптуватися до змін, а й водночас самі будуть змінювати умови існування суспільства та політичної системи зокрема. Тобто демократизація значною мірою означає інституціоналізацію.

Трансформації в Україні мають полівекторний характер. Це суттєво за умов, коли йдеться не про збереження сталого стану, а лише про набуття стабільності. Перебіг подій в українському політикумі останніх місяців переконливо свідчить про існування, на жаль, таких параметрів політичної системи та режиму, як інституціональна невизначеність та нестабільність. Вердикт Конституційного Суду від 1 жовтня 2010 р. про неконституційність прийнятого 8 грудня 2004 року закону № 2222 став найбільш впливовою ланкою в ланцюгу радикальних змін в інституційному полі української політики. Журнал „Експерт” у редакційній статті описує події, що відбулися, поетикою В. Вишневського („Знов я прокинувся в іншій країні”). Дійсно громадяни України на диво байдуже зустріли зміну державного устрою, тобто той факт, що країна повертається до президентсько-парламентської форми правління, а відтак розширюються повноваження голови держави за рахунок звуження повноважень Верховної Ради, зменшується роль політичних партій. Немає більше потреби у коаліції в парламенті, а перехід з однієї фракції до іншої знову стане буденною справою. Це означає, що торг із лобістськими групами буде жорсткішим, тобто „не бажаєте підтримувати законопроект, знайдемо інших депутатів” – так оцінюють ситуацію, що склалася, редактори „Експерту” [1, с. 11]. І, мабуть, із цією позицією слід погодитись. Отже, ми бачимо, справедливість визначення, згідно з яким параметри інституціоналізації, що були задані конституцією, не сприяли набуттю сталості політичної системи. Певною мірою відбулася формалізація інститутів. Відповідно, основні суб’єкти політичної взаємодії ніяк не знаходять згоди та компромісу стосовно політичних і поведінкових процедур, правил. Невизначеність саме й виявляється в тому, що правила, норми можуть постійно або кризово /випадково змінюватись. Вищезазначені події в українському політикумі красномовно свідчать про наявну зміну, що відбулася, інституціоналізації формальних норм існування політичної системи. Однак зрозумілим є той факт, що формальні інститути доповнюються у практиці динамічною системою неформальних норм, домовленостей. Лише разом ці формальні та неформальні норми/інститути складають єдину систему та забезпечують дієздатність режиму.

Моральні норми, стереотипи поведінки, традиції – це власне те, що за Ш.-Л. Монтеск'є, становить дух народу та багато у чому забезпечує дієздатність формальних інститутів.

Можна констатувати, що ситуація чергового перевороту формальних інститутів української політичної системи ускладнюється амбівалентністю, невизначеністю та „фрустраційними пухлинами” у сфері політичної культури нашого соціуму. Не зважаючи на двадцяту річницю незалежності, українське суспільство все ще перебуває, на нашу думку, у стані невизначених ціннісних орієнтирів, відсутності чіткого бачення не лише ключових цінностей розвитку, загальнонаціональної згоди стосовно тактичних заходів з приводу подальшого реформування, а й стосовно стратегічних цілей, вибору певного вектору подальшого розвитку. На початку розбудови державності в Україні у 90-ті роки минулого століття суспільство ще немало чітких і наближених до реальності, раціоналізованих обрисів демократії, однак самий вектор демократичного розвитку щиро та активно підтримувався більшістю населення України. Сьогодні ми спостерігаємо, на жаль, формалізацію не лише інститутів демократії, а й навіть формалізацію самої ідеї демократії. Укріплюється одна із важливих ознак нестабільності політичного режиму – через невизначеність як системну якість можлива системна деструкція соціополітичного цілого та зміна/заміна вже набутих параметрів розвитку. Г. Хейл таку ситуацію характеризує високою вірогідністю зняття протиріч установленням нового авторитарного режиму. Це, можливо, на його думку, коли перманентний та досить млявий перебіг кризи викликає втому як пересічних громадян, так і представників еліт, а харизматична особистість може сприяти поверненню ситуації „патронального президентства”. Патрональне президентство – це політичний інститут, який не уособлює окремих типів політичного режиму, такого як демократія або автократія. Він може існувати за різних політичних умов від наявності автократичних до відносно ліберальних [2, с.7].

Основна характеристика такої моделі інституційних параметрів режиму – велика формальна і неформальна влада у руках президента, який хоча б для споглядальності повинен перемогти на загальнонаціональних виборах. Патрональне президентство – це інституціоналізований „фокус”, до якого привернута увага кожної з еліт, які намагаються вгадати найбільш вірогідний напрямок колективних дій усіх інших [2, с.7]. На думку Г.Хейла, демократизація з більшою вірогідністю відбувається тоді, коли інституціональні зміни та утворення дійсно ефективної системи стримувань і противаг, викорінюють саму сутність політики патронального президентства, побудованої за принципом „переможець отримує все” [2, с.19]. Саме так вчинив президент Л. Кучма, який ще до початку виборчої кампанії 2004 року сам активно просував ідею про передання частки президентських повноважень парламенту України. Сьогодні Україна повертається до попередньої редакції Конституції 1996 року, яка саме багато в чому інституціоналізувала та легалізувала система патронального президентства в Україні наприкінці минулого століття [див.: 3].

Слід погодитись із дослідником процесів демократизації на пострадянському просторі В. Шаповаленко, яка вказує на те, що найбільш продуктивним для вивчення станів посткомуністичних суспільств у їх русі до встановлення свободи є слово „транзит” – як багатообіцяючий, однак ще ненаписаний проект з робочою гіпотезою та невідомими результатами [4, с.212]. В. Шаповаленко наголошує, що відомі лише загальні декларації (Конституція України містить основні цілі трансформації: соціальна, правова демократична держава), але непрозорі інтенції провідних політичних акторів, а явища, що виникають, не відомі та не вивчені. Український політичний режим ще перебуває у стані транзиту (у вузькому сенсі), бо остаточного прийняття рішень стосовно правил гри (тобто політичного режиму з усіма його атрибутами) ще й досі не відбулося. Український політикум знову балансує на межі нагальної потреби консолідації. Важливими елементами набуття сталості у становищі, що склалося, є, по-перше, усталення кінцево-кінцем формальних інститутів демократії, вибір інституційної моделі, досягнення згоди ключових політичних суб'єктів стосовно параметрів якості наявного режиму та вектору

подальшого розвитку. По-друге, на нашу думку, необхідним є поширення впливу цих інститутів, наповнення їх реальною демократичною практикою та формування демократичного етосу усіма можливими та легітимними засобами й каналами (шляхом, приміром, політичної соціалізації та політичної комунікації). Суспільство має оговтатись від завданого нищівного удару по надіях й сподіванням населення на благополучне життя у вільній країні після отримання незалежності, а згодом – після ейфорії та важкого пробудження „помаранчевої революції”. Вельми необхідним є впровадження активних впливів на суспільну свідомість в плані утвердження ідей демократичного вибору, тобто, на нашу думку, необхідний ренесанс демократичного поштовху.

Останнім часом все частіше лунають голоси про те, що теорія демократії вичерпала себе й можна навіть говорити про „кінець демократії” як принаймні перспективної науково-дослідної програми. Нормативна частина програми за останнє століття практично не розвивалась та слід чекати появи нової конкуруючої програми (програм) [5, с.40]. На нашу думку, базові демократичні принципи суспільного устрою не втратили свого значення та перспективного змісту. Більше того, українському суспільству необхідно певне поновлення цінності демократичних настанов конфігурації (дизайну) суспільного розвитку. Звісно, що без модернізації демократичного проекту до українських реалій неможливо створити адаптовану та життєздатну інституційну модель. Однак ключові параметри демократичного вибору суспільства, що надають йому легітимності та привабливості є незмінними та вкрай важливими для України.

Демократія зазвичай розглядається як ідеал верховенства громадян над урядом, яке засноване на принципі прийняття рішень більшістю голосів [6, с.36]. Демократичне правління спрямоване на те, щоб надати ширші можливості для найбільшої кількості соціальних груп мати змогу реалізовувати свої інтереси завдяки доступу до структур прийняття владних рішень. У демократичних системах критеріям відповідальності та ефективності (дієвості) надається велике значення (разом із світоглядною настановою прагнення до свободи). Відповідальність – готовність реагувати на контроль з боку суспільства, відкритість, яка дає суспільству можливість бачити та оцінювати роботу державних органів. Це необхідно для того, щоби судження керівників базувались на реальному стані, а не на ілюзіях; враховували інтереси більшості громадян, а не окремі амбітні інтереси. Дієвість – спроможність до своєчасних і послідовних дій, уміння стримувати протидіючі угруповання й налагоджувати діалог між урядом і опозицією. Дієвість (ефективність) та відповідальність потребують прихильності до принципу підкорення більшості і утворення коаліції більшості. Сьогодні в Україні ми спостерігаємо відкритий шлях до становлення нового інституціонального дизайну. Для подолання соціополітичної нестабільності вкрай необхідним є формування відповідальної політичної влади, формування більшості у парламенті, яка могла б бути дієздатною. Це є важливим для подолання ситуації, коли боротьба за утворення більшості становить пріоритетну самодостатню проблему, нівелюючи ефективність законотворчого процесу та негативно відбиваючись на вимогах політичної відповідальності. За умов формування сталої більшості у структурах прийняття політичних рішень для українського суспільства другою проблемою стає набуття дієвих механізмів запобігання олігархізації політики. Саме у вирішенні цього питання пріоритетного значення набувають: визначення ціннісних уподобань суспільства (на демократичних засадах), становлення небайдужого ставлення громадян до політичної участі, формування інституцій контролю „знизу” за діями владних структур. Отже, на українських теренах ми бачимо великі простори як для наукового, так і для політико-практичного подальшого розроблення дизайнерського проекту демократичного устрою суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Реформы или реванш // Эксперт. – 2010. – № 39. – 11-17 октября. – С.11.
2. Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия / Г. Хейл // Pro et Contra. – 2008. –

- Январь-февраль. – С. 6 – 21.
3. Бабанина Н. Равнение под президента / Бабанина Н. // Эксперт. – 2010. – № 39. – 11–17 октября. – С. 13–19.
 4. Шаповаленко М.В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции: Монография / М.В. Шаповаленко. – Харьков: Изд-во Харьк. нац. ун-та внутр. дел, 2007. – 340 с.
 5. Швирков О. Кінець демолкратії або Демократія як науково-дослідницька програма / О. Швирков // Політичний менеджмент. – 2010. – № 4. – С.35-41.
 6. Ордешук П. Создание стабильных демократических институтов: уроки американского развития / П. Ордешук // МЭиМО. – 1991. – № 8. – С.35-47.